

QORA MOLLAR GIPODERMATOZI: EPIDEMIOLOGIYASI, DIAGNOSTIKASI VA ZAMONAVIY QARSHI KURASH CHORA-TADBIRLARI

Baxiyev Tengizboy Niyetbayevich

E-mail: tenizbajbahiev@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu ilmiy maqolada qora mollarning gipodermatoz kasalligi (teri osti qurt kasalligi), uning tarqalishi, biologik rivojlanish sikli, chorvachilik xo‘jaliklariga yetkazadigan iqtisodiy zarari hamda unga qarshi kurashishning zamonaviy usullari va samaradorligi tahlil qilingan. Gipodermatoz *Hypoderma bovis* va *Hypoderma lineatum* urug‘iga mansub so‘nalarning lichinkalari tomonidan chaqiriladigan xronik invazion kasallik bo‘lib, qoramollarning go‘sht va sut mahsulдорligini keskin kamaytiradi, terining sanoat bopligini yomonlashtiradi. Tadqiqot davomida profilaktik va terapevtik tadbirlar samaradorligi, zamonaviy antiparazitar preparatlarning (ivermektin va doramektin asosidagi) ta‘sir kuchi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Qoramol, gipodermatoz, *Hypoderma bovis*, *Hypoderma lineatum*, lichinka, invaziya, ivermektin, profilaktika, terining shikastlanishi, iqtisodiy zarar.

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Chorvachilik sektori qishloq xo‘jaligining eng muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari (go‘sht, sut) va sanoatni xomashyo (teri) bilan ta‘minlashda yetakchi o‘rin tutadi. Biroq, parazitar kasalliklar, xususan, gipodermatoz (teri osti qurt kasalligi) chorvachilikni rivojlantirishga va mahsulдорlikni oshirishga jiddiy to‘sqinlik qiluvchi omillardan biridir.

Gipodermatoz — Oestridae oilasiga mansub *Hypoderma bovis* (oddiy teri osti soʻnasi) va *Hypoderma lineatum* (janubiy teri osti soʻnasi) ichki parazit lichinkalari chaqiradigan mavsumiy, xronik kechuvchi invazion kasallikdir. Parazit lichinkalari qoramol organizmida uzoq muddat (9–10 oy) davomida migratsiya qiladi. Ushbu jarayonda toʻqimalarga mexanik va toksik taʼsir koʻrsatib, hayvonlarda kuchli emotsional va fiziologik stress hosil qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi: Gipodermatoz bilan kasallangan hayvonlarda sut mahsuldorligi 10–25% gacha, vazn ortishi esa 15–20% gacha kamayadi. Boshqa tomondan, lichinkalarning bel va orqa sohasida hosil qilgan teshiklari (tuyunlari) sababli olingan terilar yaroqsiz holatga keladi yoki ularning sanoat qiymati 30–50% ga pasayadi. Shu bois, qoramollarda gipodermatozning tarqalish dinamikasini oʻrganish va zamonaviy effektiv preparatlarni qoʻllash orqali unga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri boʻlib qolmoqda.

2. MATERIALLAR VA USULLAR (MATERIALS AND METHODS)

Tadqiqot ishlarimiz 2024–2025 yillar mobaynida chorvachilik xoʻjaliklarida parvarish qilinayotgan turli yosh guruhidagi qoramollar ustida olib borildi. Tadqiqot doirasida quyidagi materiallar va usullardan foydalanildi:

Epizootologik va klinik usullar: Hayvonlarning umumiy klinik holatini koʻzdan kechirish, bel, ketak va dumba sohalarini paypaslash (palpatsiya) usuli. Bahor oylarida (mart-may) hayvonlar terisida paydo boʻladigan gipodermatoz tugunlari va teshiklari (fistulalari) sonini hisobga olish. Kasallikning tarqalish darajasi (extens-invaziya - EI) va kasallanish intensivligi (intens-invaziya - II) aniqlandi.

Parazitologik va diagnostik usullar: Terida hosil boʻlgan tugunlardan va teshiklardan lichinkalarni ajratib olish hamda ularning turlarini (*H. bovis* yoki *H. lineatum*) va rivojlanish bosqichlarini (I, II, III stadiya lichinkalari) aniqlash. Diagnostika uchun

palpatsiya va fizik usullardan tashqari, erta kuzgi va qishki davrda qonda maxsus antitelolarni aniqlashga mo'ljallangan immunoferment tahlil (IFA) natijalari tahlil qilindi.

Farmako-terapevtik tajribalar: Tajriba uchun gipodermatoz bilan zararlangan va invaziya xavfi yuqori bo'lgan qoramollar guruhlariga bo'lindi.

- 1-guruh (tajriba): Kuzgi profilaktika davrida (oktyabr-noyabr oylarida so'nalarning parvozi tugagach) Avermektinlar guruhiga mansub ivermektin (1% li eritma, 1 ml / 50 kg tana vazniga teri ostiga) qo'llanildi.

- 2-guruh (tajriba): Doramektin asosidagi preparat (1 ml / 50 kg tana vazniga teri ostiga yoki mushak orasiga) yuborildi.

- 3-guruh (nazorat): Preparat ishlov berilmagan va parazitologik holati nazorat qilib borilgan hayvonlar.

3. NATIJALAR VA ULARNING MUHOKAMASI (RESULTS AND DISCUSSION)

Olib borilgan epizootologik va klinik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, gipodermatoz kasalligi yosh mollarda (1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan buzoq va g'ajirlarda) keksa mollarga nisbatan ancha yuqori intensivlikda uchraydi. Bu yosh hayvonlar organizmida spetsifik immunitetning hali to'liq shakllanmaganligi va teri qatlamining yumshoqligi bilan izohlanadi.

Tajriba davomida kuzatilishicha, so'nalarning uchish va tuxum qo'yish davri may-iyun oylariga to'g'ri keladi. Tuxumdan chiqqan I-bosqich lichinkalar hayvon terisini teshib kirib, organizm bo'ylab migratsiya qiladi:

Hypoderma lineatum lichinkalari qizilo'ngach osti to'qimalariga yetib boradi va u yerda 3-4 oy davomida rivojlanadi.

Hypoderma bovis lichinkalari esa orqa miya kanaliga va u yerdagi yog' to'qimalariga borib joylashadi.

Qishning oxiri va bahorning boshlarida (fevral-mart) II va III-bosqich lichinkalari hayvonning bel, orqa, ketak va sarimsoq sohalariga yetib kelib, terida sezilarli darajada shishlar hamda teshikli tugunlarni (gipodermatoz tugunlari) hosil qiladi. Palpatsiya qilinganda ushbu sohalarda og‘riq va mahalliy haroratning oshishi kuzatildi.

Kuzgi mavsumda o‘tkazilgan erta profilaktik va bahor davridagi terapevtik tadbirlar natijalari quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Guruhlar	Ishlov berilgan preparat	Erta ishlov berish davri	Bahoriy nazorat (EI, %)	Ekstens- samaradorlik (ES, %)	Intens- samaradorlik (IS, %)
1-tajriba	Ivermektin 1%	Oktyabr - Noyabr	1.2%	98.8%	99.5%
2-tajriba	Doramektin	Oktyabr - Noyabr	0.5%	99.5%	99.8%
3-nazorat	Ishlov berilmadi	-	34.5%	0%	0%

Keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, kuzgi mavsumda (oktyabr-noyabr) so‘na parvozi tugaganidan so‘ng o‘tkazilgan erta kimyoterapiya tadbirlari gipodermatozning oldini olishda eng yuqori samaradorlikni ko‘rsatdi. Doramektin va Ivermektin preparatlari lichinkalarni migratsiya bosqichidayoq (orqa miya va qizilo‘ngachga yetib bormasdan) yo‘q qiladi va hayvon organizmiga patologik ta’sirini bartaraf etadi.

Nazorat guruhidagi kasallangan qoramollarda sut va go'sht mahsuldorligi tahlil qilinganda:

Sut beradigan sigirlarda sut mahsuldorligi sog'lom hayvonlarga nisbatan kuniga o'rtacha 1.5–2.8 litrga kamaygani;

Yosh qoramollarning kunlik vazn ortishi (semirishi) 180–220 grammga orqada qolayotgani;

So'yilgan hayvonlar terisida 15 tadan 45 tagacha teshiklar mavjudligi sababli teri xomashyosining navi pasaygani va moddiy zarar keltirgani aniqlandi.

Samarali davolangan tajriba guruhlarida esa mahsuldorlik ko'rsatkichlari qayta tiklandi va teri sifatining buzilish holatlari deyarli kuzatilmadi.

4. XULOSA (CONCLUSION)

Gipodermatoz qoramolchilik xo'jaliklariga katta iqtisodiy zarar yetkazuvchi va mahsuldorlikni keskin kamaytiruvchi xavfli invazion kasallikdir. Kasallik ko'proq yosh va rivojlanayotgan mol boshlarida yuqori ko'rsatkichda uchraydi.

Gipodermatozga qarshi eng samarali va iqtisodiy jihatdan maqbul chora — bu kuzgi erta profilaktik ishlov berish hisoblanadi (oktyabr-noyabr oylarida).

Avermektinlar va doramektin asosidagi antiparazitar preparatlar gipodermatoz lichinkalariga qarshi 98.8% – 99.5% ekstens-samaradorlikni namoyon etadi.

Xo'jaliklarda gipodermatozning oldini olish uchun so'nalarning parvoz mavsumida yaylovlarni to'g'ri almashtirish, bahorda klinik belgi namoyon qilgan mollarni o'z vaqtida ajratib ishlov berish va kuzda barcha mol boshlarini yalpi antiparazitar profilaktikadan o'tkazish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Akbayev M.Sh. va b. Parazitologiya va hayvonlarning invazion kasalliklari. – Moskva: KolosS, 2008.
2. Ruzimurodov A.R. O‘zbekiston veterinariya entomologiyasi va krotologiyasi asoslari. – Samarqand, 2012.
3. Zumpt F. Myiasis in man and animals in the Old World. – London: Butterworths, 1965.
4. Scholl P.J. Biomarkers and Integrated Control of Hypoderma species (Diptera: Oestridae). – Annual Review of Entomology, 1993, Vol. 38, pp. 451-470.
5. Lieisch F., Jenni L. Control and eradication of bovine hypodermosis in Europe. – Veterinary Parasitology, 2001, Vol. 98, pp. 120-135.